

שמואל רפאל, אספר שיר, מחקר בשירי הקופלאס של דוברי הלדינו, ירושלים: כרמל, תשס"ה, 260 עמ'

בזמננו ובמקומותינו, כאשר הלדינו¹ חדלה לתפקד כלשון דיבור חיונית, עתידה ועתיד תרבותה נמצאים בשדות הפעילות התרבותית – היצירה והמחקר. שם יוכרע גורלה, ולאור התחייה שהיא זוכה לה כיום בשדות אלה ניתן להסתכן ולומר שגורל זה לא יהיה למוות אלא לחיים מסוג חדש. לדעתי בהקשר זה יש לבחון ולהעריך את ספרו של שמואל רפאל 'אספר שיר: מחקר בשירי הקופלאס של דוברי הלאדינו'. החיבור מציע תיאור וניתוח רחב של הסוגה הספרותית שהוא עוסק בה, ובצדס יצירה – תרגום של שירי קופלאס.

שלושה ענפים מרכזיים הצמיח אילן היצירה השירית היהודית הספרדית למן גירוש היהודים מחצי האי האיברי בשנת 1492 ועד העת החדשה: הרומנסה, הקופלה והקאנסיון. ענף הרומנסה זכה להתייחסות מחקרית מעמיקה ורחבת היקף. ספרו של שמואל רפאל שהוקדש לסוגה זו, ובמיוחד להתפתחותה בקהילה היהודית הספרדית בסלוניקי, הוא אחד המדריכים לקוראים העבריים המבקשים לפלס דרכם בשבילי הרומנסירו.² ועתה מגיש לנו המחבר מדריך מפורט לענף נוסף של היצירה השירית היהודית הספרדית: שירי הקופלאס. המילה הספרדית 'קופלה' (כמו מקבילותיה הצרפתית והאנגלית Couplet), הוראתה: צמד, והיא משמשת כינוי לשיר המורכב מבתים מחוזרים בני שתי

1 הלשון הספרדית-היהודית זכתה לכינויים רבים ושונים במהלך הדורות, ביניהם המונח לדינו. שם זה מתייחס במקורו לניב הספרדי-היהודי הייחודי ששימש לתרגומי התנ"ך וספרות הקודש לשפה זו החל מהמאה החמש עשרה, והשונה במהותו (בהיותו לשון בבואה של הטקסטים שהוא משמש לתרגומם, וגם מבחינות אחרות) מלשון הדיבור והכתיבה של היהודים הספרדים שאינה קשורה בספרות הקודש. בסיקורת זה תכונה הלשון שבה עסקינו לדינו, כפי שהיא מכונה בספרו של רפאל.

2 שמואל רפאל, האביר והרעה השבויה: מחקר ברומנסה של דוברי הלאדינו, רמת-גן תשנ"ח, וראו במיוחד הרשימה הביבליוגרפית שם, הסוקרת את חקר הרומנסירו לדורותיו.

שורות או יותר. הסוגה השירית שבה מדובר עשויה אפוא בתים מחורזים. אלא שמאפיין צורני, בולט ככל שיהיה, אין די בו להגדרת סוגה ספרותית. רפאל מציין שחוקרי השירה היהודית הספרדית שעסקו בקופלאס הציעו להגדירן בהגדרות שונות, ועומד על כך שאף אחת מהן אינה שלמה. הוא בוחן את כל ההגדרות שהציעו קודמיו, מוסיף עליהן משלו ומאחדן למכלול אחד:

שיר הקופלאס הוא יצירה סטרופית בעלת רצף עלילתי וממד נאראטיבי מודגש. שיר הקופלאס מועבר במסורת שבכתב ובמסורת שבעל־פה בלוויית מנגינה עצמאית או מושאלת. לעיתים מתאפיין שיר הקופלאס בתבנית אכרוסטיכונית. שיר הקופלאס נקשר לספרות הספרדית היהודית והוא החל נדפס למן המאה השמונה עשרה, אבל שורשים לו, ככל הנראה, גם במסורת הספרותית ההיספנית שמלפני גירוש ספרד וגם במסורת השירה העברית, כגון שירי האזור והפיוט העברי.³ שירי הקופלאס מגוונים מאוד מבחינה תמטית. ראשיתם כשירי דיכוב למקורות הכתובים היהודיים וייעודם קירוב ההמונים למסורת לימודית יהודית, למחשבת היהודית ולמנהגי החג והמועד. עולם התכנים של שיר הקופלאס הוא עולם תכנים יהודי שיש בו כדי לשקף את אופק המחשבה היהודית ואת אורח חייהם של יהודים־ספרדים לקהילותיהם. בשירי הקופלאס מודגש הבט דידקטי וצורך לחינוך ההמונים למוסר, למעשים טובים, להכרת ההיסטוריה היהודית, להערצת גיבוריה של האומה ואף להזדהות עם סבלה ותלאותיה של האומה היהודית. לשיר הקופלאס חריזות אזור, בשורות קצרות או ארוכות עם או בלי ריפריין. מבנה הסטרופה יכול להיות בן שלוש או ארבע שורות, עם חד חרוז או סטרופות בחריזות אב אב, או בן שמונה או תשע שורות (עמ' 42).

הגדרה זו כוללת התייחסות למקורותיה ולתולדותיה של הסוגה, לתפקידיה החברתיים בקהילות היהודיות הספרדיות במשך כמה דורות, לחיוניות התמטית שלה ולמבנה. רפאל דן בחלקו הראשון של הספר במגוון היבטים של הסוגה,

3 בעניין זה יש לציין כי אבנר פרץ מבקש להוכיח בספרו שראה אור לאחרונה שה'קופלאס די יוסף הצדיק', שנדפסו לראשונה בשנת תצ"ב (1732), לאחר מות מחברם אברהם טולדו, נתחברו בראשית המאה השבע עשרה. ראו: אברהם טולידו, הקופלאס של יוסף הצדיק: עיון השוואתי ביקורתי רב־תחומי, בחינת מיקומה של היצירה על פני רצף הספרות היפה בלאדינו, מהדורת אבנר פרץ, ירושלים תשס"ו, עמ' 203-212. אם אמנם נכונה טענה זו, הרי יש לסוגת הקופלאס שורשים עמוקים בתרבות היהודית הספרדית.

ביניהם נסיבות לידתה וקשריה למסורת ההיסטורית מחד גיסא וליצירה העברית שפרחה בספרד בימי הביניים מאידך גיסא, ייחודן של הקופלאס כצורה שירית כתובה ורבורה, העולם התוכני והמוזיקלי של הקופלאס, העיר סלוניקי כמרכז ליצירה בסוגת הקופלאס, תרגומי הקופלאס לעברית והיצירה בת זמננו בסוגה זו היונקת ממסורת ותיקה ומחדשת את פניה.

אני מבקשת לעגן את העיון בספר שלפנינו בשני הקשרים תאורטיים: שאלת הזהות היהודית הספרדית המשתקפת ממאפייניו ההיסטוריים, הפואטיים, החברתיים והאחרים של קורפוס שירי הקופלאס שבספר, והסוגה כעיקרון המסביר את מכלול המאפיינים של קורפוס השירים הנדון.

זהות

בחלקו השני של הספר מציע רפאל חידוש בשדה היצירה בלדינו וחקרה, לפחות בהקשר הישראלי: קורפוס רב-גוני של שירי קופלאס, המחולקים לארבע חטיבות תוכן: שבח נופים ואתרים, שירי מעגל השנה, שבח דמויות וטבע היקום. השירים מובאים בתעתיק הלדינו המסורתי באותיות רש"י⁴ ומתורגמים לעברית במלואם, והעיון בהם מעשיר את הדיונים המובאים בחלקו הראשון של הספר.

העמדת התרגומים האמנותיים מלדינו לעברית אינה דבר של מה בכך, במיוחד כאשר העושה במלאכה הוא חוקר אקדמי, ולא מעטים החוקרים שרואים עצמם פטורים ממשימה זו. התרבות היהודית הספרדית פרוחה לאחר גירוש ספרד, ונתחברו ונדפסו בה יצירות ספרות רבות המשקפות את ההווי הלשוני, התרבותי, ההיסטורי והחברתי של יהודי ספרד וצאצאיהם במשך

4 קצרה היריעה מלעמוד כאן בהרחבה על תולדות הכתיב והכתב בלדינו. עיסוק מעמיק בכך ראו: דוד מ' בוניס, 'כתב כסמל זהות דתית-לאומית: על התפתחות כתיבת הג'ודזמו', פעמים 101-102 (תשס"ה), עמ' 111-171; אורה שורצולד (רודריג), 'מסורות הכתב והכתיב בתרגומי הלדינו מן המאה הט"ז ואילך', שם, עמ' 173-186. אציין רק כי השימוש בכתב רש"י אפיין את רוב הפרסומים של טקסטים בלדינו בדפוס מגירוש ספרד ועד העת החדשה, שבה החלו מערכות כתיב לטיניות שונות לשמש לכתיבת הלשון הספרדית-היהודית. בחירתו של רפאל להביא את שירי הקופלאס בכתב המסורתי שבו נדפסו במקור ראויה להערכה, משום שהיא מעידה על סירוב להיכנע לתכתיבים תרבותיים מן הזמן האחרון שמתעלמים מהמסורת היהודית הספרדית ומונעים את שימורה, ומה גם שכתב רש"י אינו זר לקוראי העברית המשכילים בישראל.

יותר מ־500 שנה. בזמננו מספר דוברי הלדינו הולך ופוחת, ומצטמצם מספר הקוראים המסוגלים להתמודד עם טקסטים ספרותיים מורכבים בלשון זו. אולם בד בבד חל גידול במספר המתעניינים בתרבות הלדינו. בתקופה זו של ילדותם של אנשי אקדמיה העוסקים בתחום הלדינו כפולה – עליהם להיות חוקרים וסוכני תרבות בעת ובעונה אחת. תרגומיו של רפאל בספר שלפנינו תורמים לחשיפת תרבות הלדינו בפני ציבור הקוראים המשכילים בישראל באשר הוא: דוברי לדינו שנתרחקו ממורשתם הכתובה, צאצאיהם המתעניינים במורשתם המשפחתית והתרבותית שאינה נגישה עוד עבורם בשפת המקור,⁵ או מי שמוצאים עניין בספרות הלדינו כחלק מספרויות עם ישראל ואינם מצויים בלשון היהודית שנתחברו בה.

כפי שמציין רפאל, ספרו לא נוצר בחלל ריק אלא כהמשך למסורת תרגומי קופלאס לעברית, שחלוציה היו ברוך עוזיאל, נתן שלם ומשה אטיאש, ושנציגה המובהק כיום הוא אבנר פרץ.⁶ ייחודו של הספר הנוכחי בכך שהוא מקבץ יחדיו קורפוס של שירי קופלאס שמחבריהם, תוכניהם ומקומות חיבורם שונים זה מזה ומוסיף עליהם דברי ניתוח והבהרה.

התמונה הרחבה של שירת הקופלאס שמציג רפאל מלמדת שסוגה זו משקפת את תולדות היהדות הספרדית ואף את האופן שבני הקבוצה הזו מעצבים בו את זהותם. דוגמה לכך יש במקומות הממלאים תפקיד מרכזי בשירים: ספרד, סלוניקי, ארץ־ישראל וירושלים במרכזה. תמר אלכסנדר־פריזר דנה בזיקתם של היהודים הספרדים לתרבות הסביבה שלהם והדגימה כיצד

5 את עניינם של צאצאי הדוברים בתרבות שאפיינה את בני הדורות שקדמו להם צפה חיים רבין כבר בשנת 1979: 'אנחנו נמצאים בעיצומה של התפתחות מעניינת לגבי מדינת ישראל, שכמה מהשפות היהודיות לבשו בתוכה חיים חדשים... אף על פי שאולי הלשונות האלה יחדלו להיות לשונות־דיבור, ההתעניינות בהן מצד צאצאי הדוברים שלהן הולכת וגוברת, ומתפתח יחס של ערגה ושל נאמנות ללשונות בדור השני או השלישי לאלה שלמעשה חדלו לדבר בהן' (בימת חוקרים בנושא 'הלשונות היהודיות: המשותף, המיוחד והבעייתי', פעמים 1 [תשל"ט], עמ' 45).

6 ראו: עמ' 42-50 וההפניות הביבליוגרפיות שם. לתרגום של שיר קופלאס מסורתי רחב יריעה ולדיון ממצה בו ראו: פרץ (לעיל הערה 3). לתרגום מוקדם יותר – גם הוא מאת פרץ – של קופלאס מהזמן האחרון ראו: משה העליון, אין לוס קאמפוס די לה מואירטי: במחנות המות, תרגם אבנר פרץ, מעלה־אדומים תש"ס.

הסיפור העממי היהודי הספרדי מבטא את הקשר בין יוצריו לבין המקומות שקהילותיהם פרחו בהם.⁷ היא הסבירה כי יסודות של מקום המשמשים ביצירה עממית הופכים אותה לסיפור של מקום.⁸ בשירי הקופלאס, כמו בסיפור העממי היהודי הספרדי, מקומות משמשים אמצעי לכינונה של זהות יהודית ספרדית. מהי המולדת ההיסטורית של היהודים דוברי הספרדית-היהודית? האם זו ירושלים, שכלל היהודים הם כמהו להגיע אליה? אולי זו ספרד? או שמא הקהילות היהודיות הספרדיות באימפריה העות'מאנית? בחירה באחת מהמולדות הללו תוך התעלמות מהאחרות אינה אפשרית. כל המקומות מכונני הזוהר הללו שלובים זה בזה. לאחר הגירוש התפתחה בקהילות המגורשים וצאצאיהם אידאליזציה של ספרד, שהפכה מחוז חפץ, והמודעות לכך שהיהודים שחיו על אדמתה נשאו פניהם לירושלים, הלכה והתעמעמה. מן המודעות הקולקטיבית היהודית הספרדית הודחקו תקופות הרקונקיסטה והאינקוויזיציה, שבמהלכן נרדפו, עונו ונרצחו יהודים על אדמת חצי האי האיברי – ונותר רק זיכרון פאר יהדות ספרד בימי הביניים בתקופה המכונה 'תור הזהב'. מערכת מולדות זו באה לידי ביטוי במלוא מורכבותה בשירים הנדונים בספר שלפנינו.

בחטיבות התוכן האחרות מובאים שירים שנושאים קשורים למעגל השנה היהודית, שירים המתארים מאורעות מחיי הקהילה היהודית הספרדית העות'מאנית (למשל השרפה הגדולה שפרצה בסלונקי בשנת 1917) ושירי שבח לדמויותיהם של גדולי היהדות. גם שירים אלה מבטאים את תפיסת העולם שהנחתה את עיצוב הזוהר הקבוצתית היהודית הספרדית, הן מבחינה דתית הן מבחינה חברתית.

לדידו של שמואל טריגנו מצב העקירה והגלות הם חלק בלתי נפרד מהגדרת הזוהר של היהודים הספרדים, ושאלת הזיכרון והזוהר היא המניפסט של ההווה שלהם. טריגנו קבע כי הספרדיות כיום אינה אלא זיכרון.⁹ מבחינתו זהו זיכרון טראומטי, חסום.

לדברי פייר נוֹרָה,

מרביתם כל-כך לדבר על זיכרון, משום שאין עוד זיכרון. ההתעניינות במקומות, שמתגבש בהם הזיכרון ומוצא בהם מקלט קשורה לרגע מעניין זה בתולדותינו. זהו רגע שבו הקרע מעורר עדיין די זיכרון כדי שתעלה שאלת

7 תמר אלכסנדר, מעשה אהוב וחצי: הסיפור העממי של יהודי ספרד, ירושלים תש"ס, עמ' 97-147.

8 שם, עמ' 106.

9 Shmuel Trigano, 'La memoire du peuple disparu', *Pardes* 28 (2002), pp. 11-56

גלגולו של הזיכרון בחומר. קיימים מחוזות זיכרון (lieux de mémoire) מפני שאין עוד סביבות זיכרון (milieux de mémoire).¹⁰

לאור דברי טריגנו ניתן לומר שקורפוס שירי הקופלאס שמביא רפאל בספרו מהווה טריטוריה שבה יכול הזיכרון התרבותי היהודי הספרדי לבוא לידי ביטוי באופן זורם, משוחרר מטראומה, בטוח בעצמו ובלתי תלוי בחסימות חברתיות כלשהן שהופעלו על היהודים הספרדים מבית ומחוץ במהלך הדורות. בלשונו של נורה ניתן לכנות את שירי הקופלאס הללו, המשקפים תרבות יהודית ספרדית רצופה מימי הביניים ועד העת החדשה, 'מחוזות זיכרון', שעליהם נבנית בתקופתנו הזהות היהודית הספרדית, או לפחות שרידיה, במקום שאין בו עוד 'סביבות זיכרון'.

סוגה

בספרו המוקדש לניסיון להבין 'מִזְהָשִׁיר' עמד שמעון זנדבנק על כך שהסוגות השיריות מופיעות שוב ושוב בתקופות ובארצות שונות, ושאין נושא הדורש טיפול היסטורי-תרבותי יותר מהגלגולים ההיסטוריים של הסוגות, השתמרותן ודעיכתן. זנדבנק בחר להתמקד במה שהגדיר 'שאלת הז'אנר בגוף השירה הברזמני המונח על מדפינו' ולגעת אך מעט בשאלות היסטוריות-תרבותיות שנגזרות מהדיון בסוגה. נקיטת עמדה מסוג זה לגיטימית ויעילה בחיבור שהוא מדריך להבנת התופעה השירית באשר היא, ואינו עוסק בשירה או בסוגה שירית מסוימת.¹¹ לעומת זאת רפאל עוסק בחיבורו בסוגה ספציפית ובוחר את גילוייה בכל הרמות. הוא בוחר את שירי הקופלאס היהודיים הספרדיים הן במבט סינכרוני (שאלת מהות הסוגה מהבחינה ההיסטורית-התרבותית), הן במבט דיאכרוני (תרגום וניתוח של טקסטים מייצגים), וכך הוא מגשר בין שתי תפיסות ומגיש לקורא מבט מאחד על הסוגה הנדונה.

זנדבנק תהה מהו המניע להיווצרותן של סוגות שיריות:

משורר הכותב בז'אנר מסוים 'גוזר על עצמו' צורה מסוימת, ונשאלת השאלה מה טעם שיגזור על עצמו מגבלות כאלה. למה יכבול המשורר את ידיו מרצונו? למה לא ייתן לעצמו לפצוח בשיר כמו ציפור, יניח לרוח היצירה לטלטל אותו לכל מקום שתרצה, אם למרובע, אם למשושה, אם

10 פייר נורה, 'בין זיכרון להיסטוריה: על הבעיה של המקום', מאזניים 45 (1993), עמ' 6 (המאמר ראה אור במקור בצרפתית בשנת 1984).

11 שמעון זנדבנק, מִזְהָשִׁיר: מדריך לשירה, ירושלים 2002, עמ' 190.

לשתי שורות, אם למאתיים... למה לא יבטא המשורר את עצמו במישורין, למה לא ילך אחרי רוח היצירה החופשית, למה יגזום ויקצץ את רחשי לבו הספונטאניים כדי שיהלמו צורות קבועות של בתי שיר ומספר קבוע של בתים בשיר?¹²

שירי הקופלאס היהודיים הספרדיים כפי שהם מוצגים בספרו של רפאל מספקים תשובות על כמה מן השאלות הללו. מבחינת תפקודה החברתי של הסוגה, המבנה מסייע לביצועה בעל־פה בפני קהלים שונים בטקסים ובאירועים, והביצוע הפומבי מאפשר להנחיל לשומעים את ערכי היהדות ומסורתה. מבחינה תמטית שירי הקופלאס הם שירים מסועפי עלילה ורחבי יריעה, והמבנה החוזר על עצמו מסייע למסירה ולהדגשה של המסרים שבטקסטים. ואילו בהקשר של השירה המסורתית ההיספנית מחד גיסא ושל מסורת הפיוט והשירה העבריים מאידך גיסא, שמירת המבנה המוגדר והמחייב מסמנת את ההמשכיות שדוברי הלידנו ביקשו – ועודם מבקשים – לקיים עם המסורות הקדומות שתרכותם נטועה בהן.

בהקשר זה מעניינים במיוחד שירי הקופלאס של משה העליון¹³ – 'שיריו של יליד שאלוניקי וניצול השואה על-אודות סיפור חייו במחנות ההשמדה' (עמ' 41). ההחלטה לכתוב על חוויות השואה דווקא בסוגה המייצגת את תרבות יהדות ספרד לתולדותיה אינה מסתכמת בבחירה מבנית. היא מקפלת בתוכה גם אמירה אידאולוגית: השיר הנתון במסגרת מסורתית, והמתאר את השמדת הקהילה שנשאה את אותה המסורת מאות בשנים, מדגיש את עצמת ההשמדה ומוחלטותה; לעומת זאת העובדה שהשיר נכתב בתבניתו המסורתית לאחר השואה על ידי ניצול מחנות המוות מדגישה את סירובה של התרבות היהודית הספרדית להיכנע לצורר הנאצי ולמות. הקופלאס של משה העליון מהוות בעצם גלעד במילים לתרבות שאבדה, ואף הוכחה לאפשרות להקימה לתחייה לאחר שהושמדה כמעט כליל.

סוגה וזהות

אף שלכאורה אין קשר ביניהם, הדיון בזהות והדיון בסוגה העולים מן הספר שלפנינו אינם מנותקים זה מזה. מאפייניה של סוגת הקופלאס משקפים בעצם את תמונת הזהות היהודית הספרדית במלוא מורכבותה. הרומנסירו – קורפוס שירי הרומנסה שנטלו עמם היהודים הספרדים בעת הגירוש כמורשה תרבותית

12 שם, עמ' 190–191.

13 העליון (לעיל, הערה 6).

ספרדית ימי ביניימית, ושהמשיכו לבצעם וליצור כיוצא בהם מאות בשנים לאחר הגירוש – מייצגים את הפן ההיספני בתרבותם. לעומת זאת הקנטיגאס – שירי העם שאת רובם אימצו היהודים צאצאי המגורשים מתרבויות הסכיבה או יצרו בעצמם לאחר הגירוש – מייצגים את הקשר שלהם לתרבות האימפריה העות'מאנית וצפון מרוקו. ואילו שירי הקופלאס, כפי שמסביר רפאל, מאגדים בתוכם חלקים שונים של הזהות התרבותית היהודית הספרדית: יש בהם יסודות היספניים ועות'מאניים לצד יסודות יהודיים; יש להם זיקה לאירועי השעה שחוו היהודים בסביבתם הגאוגרפית לאחר הגירוש ולאירועי מחזור החיים היהודיים; חלקם דבורים וחלקם כתובים. כך הם משקפים מכלול רחב ביותר של החוויה היהודית הספרדית לדורותיה, ובכך טמון לפחות חלק מסוד חיוניותם.

סיכום ומבט אקטואלי

אני מבקשת לסיים בחוויה שנזדמנה לי כשקראתי לראשונה את ספרו של רפאל, ושיש בה דוגמה לרלוונטיות של הקופלאס לימינו. בשבוע האחרון של חודש דצמבר 2004 הכו נחשולי צונמי עזים בחופי כמה מדינות בדרום־מזרח אסיה, גרמו למותם ולפציעתם של מאות אלפים, והותירו מיליוני בני אדם חסרי קורת גג ותשתיות הרוסות. באותם הימים עיינתי בספר שלפנינו, שהיה אז חדש ממש, לקראת הרצאה שהייתי אמורה לתת, והתלבטתי באילו שירים לבחור כדי להדגים את עצמתה של שירת הקופלאס. אולם צלן של ההתרחשויות בדרום־מזרח אסיה העיב על מחשבותי, וכמו רבים ניסיתי למצוא מפלט ולהיאחז במילות הסבר שיפיגו ולו במעט את תחושת התסכול לנוכח ההרס והמוות שזרע הטבע סביבנו. בעודי מבקשת הסבר הגעתי לפרק בספרו של רפאל המוקדש לשירי קופלאס העוסקים בפגעי טבע, ומצאתי בהם ניסיון להבין את פגעי הטבע שהדעת האנושית מטבעה אינה מסוגלת לקלוט ולפענח, ניסיון רלוונטי להתרחשויות יוצאות הדופן שהתרחשו באותם ימים. כך מסביר המחבר:

אסונות ונזקים שנגרמו עלידי כוחות טבע, כגון גשמי זעף המלווים בשיטפונות כבדים ובמטחי ברד, התפרצות געשית ורעידות אדמה הלהיבו את דמיונם של היהודים־הספרדים, ובירור טבע היקום והבנת פשר התנהגותיו המריץ את דוברי האדינו לגלות עניין בהגיות העולם, ואף להקדיש לכך מחשבה ספרותית... דוברי האדינו ראו ב'אנר הקופלאס ז'אנר הולם כדי לתאר ולהנציח באמצעים שיריים, ספרותיים־מוסיקליים, פגעי טבע ואסונות שמקורם בכוח עליון, ולעניין זה שני נימוקים אפשריים. הראשון – הכרח וצורך טבעי לספר ולהפיץ בקרב ההמונים מידע על אודות תופעות טבע חריגות, ואגב כך גם להביא לתיעודן בכתובים ולהעברתן כמורשת ספרותית־היסטורית לדורות הבאים. השני – לקשור את

המאורעות החריגים של הטבע לכוח עליון, דהיינו לגורם האלוהי, להסביר באמצעותו את פשר האירועים הקשים, לטעון כי הסיבה לאסונות הטבע קשורה להידרדרות במוסר ובקיום מצוות היהדות ולהביא בכך הוכחות ברורות להשגחה האלוהית, וכן לגרום לחיזוק האמונה, להקפדה יתרה על קיום מצוות היהדות ולהידוק הקשר שבין העם לאלוהיו (עמ' 189-191).

כדי להדגים את מידת האקטואליות של שירי הקופלאס העוסקים בפגעי הטבע אביא כמה שורות משיר הקופלאס 'לוס טיריטימבלוס' מאת יעקב יונה, שראה אור בסופיה בשנת 1903, ושמופיע בספרו של רפאל. כך מתאר המשורר את מוראות רעידת האדמה שפקדה את סלוניקי בשנת 1902 ואת פגעי הטבע שבאו בעקבותיה, וחלק מהתיאור נשמע כאילו נכתב בשלהי שנת 2004:¹⁴

גראנדים דאניווס אוצ'ו סון סין אסומאר,
גַעְשָׁה הָאָרֶץ, הוּ צָרָה צְרוּרָה
מאס די איל פ'ואיגו גראנדי קי מוס צ'ינו אה קימאר,
רַע הוּא שְׁבַעֲתִים מִן הַתְּבַעְרָה
סומאס די פ'אמיאס אינמידייו די מאר,
נָסוּ יוֹשְׁבֵי־בֵית אֶל חִיקוֹ שֶׁל יָם
סיירטו די איל דייו פ'ואי איסטי שאמאר.
זוּ מְכָה נִצְחַת מִן הָאֵל הָרֵם.
(בית 3)
לאס ליג'אס איסעב'ו מאס מונג'ו ז'אליינטי,
לְרִתִּיחָה הַגִּיעוּ מִיָּם, מִי עֵינֹת רִתְחוֹ
לאס אגואס סי אצאשרון מאס די מיטרוס סייטי,
וּבִיעֵף שְׁבַעָה מְטָרִים, מְגַבְּהֵם קִפְחוֹ
ריסעארון איל פ'ואיבלו קון דולוריס דיפ'ירינטי,
בְּנֵי אָדָם עֲמְדוּ שָׁם בְּכָאָב וּדְרוֹי
סי עורנארון אטראס טודוס ציין דוליינטי.
תְּרוּ אַחַר בֵּית חֲבוּלִים בְּלֵי דֵי.
(בית 12)

14 הציטוט כולל כמה בתים משיר הקופלאס על פגעי הטבע מאת אברהם יונה (סופיה 1903). רפאל מביאו בעמ' 198-204. לאחר כל בית שהבאתי כאן ציינתי את מספרו בשיר השלם.

נראה שהניסיון האנושי להבין פגעי טבע בסדר גודל שכזה אינו מנת חלקנו בלבד, ונדמה שכמו בני הדורות הקודמים אין לנו מפלט אלא בבקשת עזרה מן השמים:

שֶׁאֶחָסֵם מוֹס פֶּאֶרְסִיּוּ פוֹר אֶקִּיֵּא אֹרְכָה,
שָׁמָא הִתְלוֹצֵץ לֹא אֶל גְּדוֹל נְרָם
אֵל מוֹנְדוֹ אִיסְטֶרְמִיסִיּוֹ דִּי אֹנֵה פִּזְאִירְטִי צוֹרְכָה,
מְטָרֹת־עֵז הִתְחַרְדוּ נְעָרוֹ עוֹלָם.
דִּי אוּיֵי אִינְדִּילֵאנְטֶרִי צוֹאִינוֹ קִי מוֹס קוֹרְכָה,
מִהֵיּוֹם אֱלֹהֵ תֵן רַק נְחֻמָּה
אִי טוֹדֵאס לֵאס דִּיסְגֵרֵאסִיֵּאס סִי צִ'אִיֵּאן אִינְצוֹנוֹרְכָה.
רַב שְׁלוֹם וְחֶסֶד הֵב לְאַדְמָה.
(בית 21)

תְּפִילָּה אֶרִימוֹס אֵה אִיל דִּיּוֹ דִּי יִשְׂרָאֵל,
תְּפִלוֹת נְשָׁמִיעַ כָּל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל
נוֹן מִיְרֵי לוֹס פִּיקֵאדוֹס מוֹס מֵאֵנְדִי אֵה אִיל גּוֹאֵל,
אֶל גְּדוֹל, רַב־חֶסֶד, שְׁלַח־נָא הַגּוֹאֵל! -
אִי אֵנְסִי סִירֵכָה צַעֲרַת כֹּהֵל,
יַעַן נְוִשַׁע עוֹד בְּעִזְרַת הָאֵל,
סִירִימוֹס קוֹנְפֵאנְטִיֵּאדוֹס דִּי אֵלִיכוֹ אִי גְצֵרֵאֵל אִמֵּן.
עִם בּוֹא אֱלֵיְהוּ וְגַם גְּבֵרֵיֵאֵל! - אִמֵּן.
(בית 22)

מידת הרלוונטיות של השירים לימינו מרתקת, ולא נותר אלא לקוות כי המחבר שהביא אותם מארון הספרים היהודי הספרדי אל ארון הספרים העברי הישראלי, יעמיד בקרוב את החלק השלישי של מה שיהיה אז לטרילוגיה: ספר על הקנטיגאס (שירי העם), שיצטרף לספרו הקודם על הרומנסות ולספרו הנוכחי על הקופלאס. בכך יושלם מחקר של שלושת ענפי היצירה השירית היהודית הספרדית, והאילן שהם צומחים עליו לא יישכח, ויהיה נגיש לקוראי העברית: הן שוחרי הלידנו הן אלה המבקשים להתוודע אל תרבותה.